

Հրատարակութիւն Հնչակեան Կուսակցութեան

Ժողովրդական Գրադարան

Գրքոյկ տաջին

ԶԻՐԻՆ ԱԼԻ
ՆԻՐ ՍՊԱՆՈՂԸ

ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻՑ.

ՀԵՂ.

ԱԽԻՐ ՌԵՄԻԿԻ

1895

ՊՀՆԶԱԿԻ՝ ՏՊԱՐԱՆ

ԼՕՆԴՕՆ

Սե. Մարտիրոսյան
1916

Զ Ի Ր Ի Ն Ա Լ Ի

ԵՒ ԻՐ ՍՊԵՆՈՂԸ

Յ Ե Ղ ա փ ո խ ա կ ա ն կ ե ա ն ք ի ց

13815

Սե. Մարտիրոսյան աստիճանի վրայ ձգվում է լեռների մի երկար շղթայ, որ սկսելով Տրապիզոնի մոտ Լազիստանի կողմերից, տարածվում է դեպի արևմուտք և մասնանում Բոսֆորի հարաւային եզերքին: Ուղտի կարաւանների նման իրար ետևից շարված լեռներով՝ նա մեկ ցածանում է և ահագին անգունդներ, խոր կիրճեր կազմում, մեկ էլ բարձրանում է և իր անտառուտ գլուխը սլացնում ձիւնային սառ միջնորոտուտ: Սագա-

րիա, Գրգըւ-Ըրմագ, Եհշիւ-Ըրմագ գետերը, մի-
անալով ուրիշ շատ գետակների հետ, ճեղ-
քել են այդ լեռնաշղթայի սեպաձեւ, քարուտ
կուրծքը և դարերի ընթացքում իրանց համար
բաց են արել ոլոր-մոլոր ճամբաներ, Պօնտոսի
այդ նշանաւոր շղթան նահապետական դարե-
րից սկսած մինչեւ այս օրս էլ իր ծոցում պա-
հել է քաջ հերոսների ցեղեր, որոնք մինչեւ վերջ
անընկճելի են մնացել բռնապետական անարդ-
լուծից: Անտառը հիւրասիրել է իր քաջ զաւակ-
ներին, տվել է իր բնական անմատչելի պատսպա-
րանը, սնուցել է նրանց իր երէներով (վայրի որսի
կենդանիներ), իր պտուղներով և զովացրել է նր-
բանց այրած սրտերն իր սառն աղբիւրների վճիռ
ջրերով:

188* ին ամբողջ Զանիկի սանջակը սարսափի
մէջ էր: Դեռ նոր էր ազատվել նա Ղարա-20-
ջուկ յոյն աւազակապետի ասպատակութիւննե-
րից, երբ երեւան եկաւ աւելի ահարկու մի հրո-
սակ, հինգ ընկերներով, որոնցից շատերը լաղ, և
խափանեց գլխաւոր ճամբաների անցքերը: Ճամ-

բորդները սարսափից գողում էին: Վաճառակա-
նութիւնը մեծ հարուած էր ստացել: Շիրին Ա-
լին — այդ էր նշանաւոր ասպատակի անունը —
կտրել էր Փոքր Հայքի ապրանքների փոխադրու-
թեան միակ դուռը եղող ճանապարհը: Նա մէկ
երեւում էր Ղարա-Դաղի խոր, անտառուտ ձորե-
րում, մէկ էլ ձայն էր տալիս Չագալը բարձր
լեռան խիտ մացառներով ծածկված գագաթից:
Կառավարութեան բոլոր ձեռնարկները, ծախսե-
րը պարապ տեղն էին վատնվում: Շիրին Ալին
անձեռնմխելի էր դարձել, սպանել էր ղինուր-
ներ, ոստիկաններ և լքցրել էր այդ պ'շտօն-
ներն ունեցող բոլորի սիրտն ահ ու սարսափով:
Թիւրք կառավարութիւնը խոստացել էր մեծ
պարգեւ Շիրին-Ալին սպանողին: Կազմվել էին
կամաւորների խմբեր և հալածել նրան, բայց
միշտ վնասվել, վիրաւորվել, սպանվել էին եւ
յուսահատ իրանց տեղերը դարձել: Շիրին-Ա-
լիի գնդակը երբեք վերպել չը գիտէր. նա վայր
էր գցում հեռաւոր կէտի վրայ գրված հազիւ
նշմարելի հաւկիթն անգամ: Նրա հալածողները
քաշվելով ասպարէզից, ամբողջ Զանիկը բաց էին
թողել նրա առջեւ, այնպէս որ այդ համարձակ

աւագակի յանդգնութիւնը ծայրայեղութեան էր հասեր: Գուրշունլուի, Գաբու-Գաեաի և Էյրի Դէրէի ամբողջ հայաբնակ գիւղերը մատնվալ էին մի ծանր գրութեան. ինչ որ մնացել էր պետական աւագակների կողոպտածից, այն էլ յարձկուաներով կողոպտել էր Շիրին-Ալին:

Գիւղերում գեռ պահպանվել է նահապետական հին գրութիւնը. ցերեկայ չարաչար աշխատութիւնից յոգնած՝ նրանք ժողովվում են գիւղի մեծի, քահայի կամ ամենից հարստի տունը, գեղջկական պարզ խելքով խօսում են օրայ խնդիրների վրայ, քննադատում և միշտ միեւնոյն եզրակացութեան գալիս:— «Ներկնուց է, օրդի», — ասում են ամենածերերը. — «վախտը (ժամանակ) գիշացեր է, մարդիկ սատանայացեր են, անոնք մոռացեր են իրենց Ստեղծողին, նա էլ բարկացած կը պատժէ մեզ...» Խոր անկեռ են քաշում և մէկ ինչ-որ անորոշ աղօթք մղում: Թալով իրանց քթի տակ, խաչակնվում են և խօսքերով սատանային հալածում:

Գարնան սկիզբներն էր: Բնութիւնն արթնացել էր իր խոր քնից: Անտառի վերնարի ծառերը հագել էին ամենսիւսյուն կանաչ զգեստ: Նրանց մէջ տեղ-տեղ վայրի պտղատու ծառերը ծաղկել էին իւրաքանչիւրն իրան յատուկ գոյնով և միօրինակ կանաչութեան տվել էին ամենահրաշալի մի տեսարան. նրանք գրաւում էին անցորդներին: Հիւսիսի թեթև քամին շոյում էր նրանց, ամենազգայն կերպով շարժում նրանց կանաչ փայլուն գիսակները և կարծես կատակներ անում:

Պաղկազարդի կիրակին էր: «Խաչ» է մէջ (եկեղեցի) քարոզ պէտք է խօսէր տեղի քահանայ, երեք օրս բռնօթի քիմը քաշող Տ-Գաւիթը. իսկ գիւղացիները պէտք է ժողով կազմէին խորհելու իրանց ներկայ վիճակի վրայ: Անտառի խորքերում, միմեանցից շատ հեռու. հեռու ցրված տներից դուրս էին գալիս գունատ, դալկահար գէմբեր, տղամարդ, կին և շտապում էին խաչ որը լցվել էր երկու սեռի սառուար բազմութեամբ: Տէր Գաւիթը ոգևորված քարոզ էր

տալիս. այդ հին երկաթագործը աշխատում էր իր խօսքերին մի աստուածաբանական ձեւ տալ. և ինչ հին ու նոր բառեր որ գտնուում էր՝ դուրս էր շարտում եւ աղերսալի խօսքերով ժողովողին հրաւիրում երկիր զածութեան և մեղայի: ԴՆԻՐԻՆ-ԱՂԻՆ, ասում էր նա, մեր մեղացը պտուղն է, պէտք է որ քաղենք՝ և իր խօսքերին աւելի հաստատութիւն տալու համար, իբր խոշոր փաստ, մէջ էր բերում այս-ինչ ու այն-ինչ պառակտանալով երազները: Նա գիմում էր Ասածուն իրան յանձնած հօտին՝ ութ օր հսկում կատարելու, մատաղներ մորթելու և իրանց կրօնաւորին վճարելու տուրքերը: Նարեկից հատուածներ էր կարդում, թարգմանում և նեղը մնացած ժամանակ մօրուքն էր քորում և հազում: Ժողովուրդը լուռ երկիր զածութեամբ լսում էր նրան և ամեն անգամ, երբ քրիստոսի անունն էր արվում, խաչակնքում էր և ամենքը միասին ահագին աղմկով մեղայն էին գոչում:

Նշկեղեցին աւարտել էր: Ժողովուրդը ծաղկազարդ գետնին վրայ նստոած, գիւղական սովորութեան համեմատ ուտում էր բերած նախաճաշը: Նրանք թէ ուտում էին, թէ խօսում: Նը-

րանց խօսքն առհասարակ օրւայ հերոսի մասին էր. ամենքի բերանից Շիրին-Ալի անունն էր լսվում, թէ ինչպէս նա պառկեցրել էր Պօղ (չէկ) Մարգարի գոմէշին, նրանից ողջ-ողջ պոկել էր մի զոյգ տրեխի համար կաշի և մի քիչ էլ միս ու հեռացել: Նրանք մեծարում էին Պօղ-Մարգարին և նրա կնկան, որ լոց էր լինում և անիծում այն ձեռքը, որն անխղճաբար զոկել էր իր հինգ պստիկներին մի քիչ կաթ ուտելուց սեւ միսիրի (եգիպտացորեն) հացի հետ: Գիւղի վարժապետ Թաթոսը պատում էր դէս ու դէն եւ լուռ ախանջ էր դնում նրանց հառաչանքներին, գանգառներին: Նա նշմարեց Վապետին (կարապետ), որը նոյնպէս տխուր ման էր գալիս: Թաթոսը մօտեցաւ նրան և ցածր ձայնով հարցրեց.

— Վապետ, ինչպէս էր Տէր Դաւիթի քարոզը:

— Սատանան տանի էն տեսակ քարոզին, ասաց Վապետը դժգոհ ձայնով և գլուխը շարժելով. — ամեն կողմ աւազակներով լիքն է. հիբմէթը (կառավարութիւն) մեզ կողոպտում է իր հազար տեսակ վերգիներով (տուրքերով), բէկն ուտելիք չէ թողել մեզ մօտ, տարել է մեր կթանները (այն անասունները, որ կաթ են տալիս) եւ

կէս գինով ծախել: Եւ Շիրին-Ալին ահա ութ-ինն ամիս է, որ բոլորովին մերկացրեց մեզ: Սը-րսնք, տէրաներն (տէր հայր) էլ ուզում են խա-չի (եկեղեցու) մէջ կողոպտել: Խնոր էսպէս ապ-րիւ կըլի: Լաւ էր որ մեռնէինք:

— Ինչով են նրանք մեղաւոր, ի՞նչպէս, ասաց թաթուր: Հէնց մենք ենք, որ կողոպտում ենք մեզ:

— Ինչպէս կարող ենք կողոպտել ինքներս մեզ, ասաց կապետը թերահաւատ շիշտով: Խնոր գիժ Մատոն էլ չի անում էդ բանը:

— Շիշտն եմ ասում, կապետ, հառաչելով յարեց թաթուր: Ետե, թէ ինչ եմ ուզում ասել, երբ ասում եմ մենք ենք մեր թշնամին:

Թաթուր քայլ արաւ դէպի մի կողմ և առաջա-ցաւ կապետը հետեւեց նրան. երկուսն էլ լուռ գը-նալով, առանձնացան անտառում մի հսկայ չինարի ծառի ստուերի տակ: Թաթուր ուսում առած մարդ էր. նա աւարտել էր Վօլէջը հետաքրքրվել էր մանաւանդ գիւղացիների կեանքով, որի ճշ-մարիտ զուական էր եւ ինքը: Նա անսնում էր նրանց աստիճանաբար անկումը, նրանց տնտեսա-կան յոռի կացութիւնն ու քայքայվելը:

Նա վառեց մի ծխախոտ, դուրս փչեց նրա

կծու ծուխը, դուրս թողնելով նրա հետ և մի խոր հառաչանք...

— Յես, թէ ինչու՞մ ե կայանում մեր թշնա-մութիւնը հէնց մեր դէմ, — սկսաւ խօսել թա-թուր: — Հէնց են օրից, երբ մեր պապերը սկը-սել են գլուխ տալ բէկերի, իշխանների, թագա-ւորների, դրանք էլ սկսել են նրանցից կամաց-կամաց դուրս քաշել ազատութեան զգացումը և դարերի ընթացքում, ինչպէս շատ անգամ ասել եմ քեզ, անասնացրել նրանց: Դրա կենդա-նի օրինակն ունենք այսօր մեր առջեւ: Մեր բէ-կը, որին դու աւելի լաւ ես ճանաչում, քան ես, նա իր անգթութիւններով յայտնի է և նրա մա-սին շատ անգամ դու ինքդ ես պատմել ինձ: Գեռ մեր մտքից չէ դուրս եկել Ղօչաղ Մեւթունի սըր-տաճմլիկ դէպքը, որը յանդգնել էր բէկի դէմ մի քիչ համարձակ խօսել, պարզելով գիւղացիի ընկած դրութիւնը եւ գթութիւն էր խնդրել բէկից: Գեղ և ամենքիս էլ լաւ յայտնի է, թէ անգութ բէկն ինչ բազդի արժանացրեց նրան. կրակից կարմրած մէկ երկաթի կտոր բերել տա-լով ոստիկաններին, բռնի լիզել տվեց նրան: Ղօ-չաղ Մեւթունն էն օրից մինչեւ էս օր խիստ դան-

դադ կերպով և թոթով է խօսում:

Վօչալ Մեղքօնի դէպքը լսելիս՝ մի սարսուռ յանկարծ ցնցեց կապետի ամբողջ ժարմինը. նա անգիտակցաբար ձեռքը տարաւ ճակատին, կարծես այդ վայրկեանին նրա վրայ էին գործադրում այդ վայրենի գործողութիւնը: Նրա ճակատից քրտինքի խոշոր կաթիլներ վայր էին գլորվում:

— Եւրունակենք մեր խօսքը, — ասաց Թաթոսը նշմարելով նրա վրդովված դրութիւնը և հանգրտացնել աշխատելով նրան: — Այդ բռնապետները ստրկութիւնը բնաւորութիւն են դարձրել մեր հայրերի մէջ և այդ ստրկութեան ոգին նրանցից ժառանգել ենք մենք: Մեզ կողոպտում են ամեն կողմից. մեզ կողոպտում է սուլթանն իր անհատնում տուրքերով, մեզ կողոպտում է բէկը, մեզ կողոպտում է միւթէզլիմը (կապալառու), մեզ կողոպտում են ամենաբարձր պաշտօնեաներից սկսած մինչեւ մեր գեղի գլիր քէօռ Ափի տղայ Պէտօն, մեզ կողոպտում է և Շիրին-Ալին: Սրանք իրանց համար զէնք են ունեցել բռնութիւնը, սարսափը, բանտը, աքսորը, մինչեւ իսկ մահը: Մեզ կողոպտում է նաեւ մեր կղերական դասը, — շեշտելով՝ վերջացրեց Թաթոսն իր խօս-

քը, ուղիղ կապետի դէմքին նայելով:

Որպեալ կատաղութիւնից կրճտում էր իր ակունները, այնպէս որ իր դէմքի բոլոր մկանունքները շարժվում էին:

— Եթէ ինձ թողնէին, ասաց նա, յանկարծ ոտքի կանգնելով եւ կատաղութիւնից իր շքրթները կրծոտելով. — Հէնց առաջին քայլին կոչընչացնէի այդ անպիտաններին: Չեր անցեալ օրւան խօսածները, շարունակեց նա, իրաւ որ շատ ճշմարիտ եմ գտնում: Դուք ասում էիք, բռնապետները ստրկացնում են ժողովրդին, իսկ կղերականներն ամուր շղթաներում . . . Ախ, արիւն ծծող ջղջկներ, գոռաց կապետը, իր բռունցքը դէպի առաջ մղելով. . .

Թաթոսը տեսնելով իր խօսքերի ազդեցութիւնը, մի ներքին բաւականութիւն զգաց եւ այդ ցոյց չը տալով, բաշեց կապետի թեւից ու նստեցրեց տաքգլուխ երիտասարդին իր մօտ եւ սկսեց շարունակել աւելի ոգեւորված կերպով:

— Վանքերի և եկեղեցիների մէջ որջացած այդ հոգեւորական աւազակներն, աւելի սարսափելի և աւելի վտանգաւոր են դարձել հէնց այն

պատճառով, որ նրանք իրանց համար ընտրել են աւելի վնասակար մի զէնք. — մեր կոյր նախապաշարուժը և մեր տգիտութիւնը: Մենք երբէք էլ չենք մտածել զրանցից, այդ օտարակերներից, ազատվելու միջոցների վրայ: Մենք, ժողովրդիս մեծամասնութիւնը, կերակրում ենք, հագցնում ենք մէկ ամենաչնչին փոքրամասնութեան, զարդարում ենք սէրայները, զարդարում ենք սուլթանի հարէմ հիւրիներին մեր բսակով. նրանց ամբարները լցնում մեր ճակատի բրտինքի արդիւքով և մեզ համար կուռքեր, աստուածներ ենք պատրաստում, նրանց գլուխ ենք տալիս, նրանց ոտքի փոշիներն ենք լիզում: Իսկ նրանք արհամարհելով մեզ, կոշտ գիւղացիներիս, կոխտում են մեզ, իրանց երջանկացնողի վրայ նայում են իբրբր մի գարշելի սողունի վրայ: Նրանք վախեցրնում են մեզ բանտով, սրով, մահով, իսկ մեր հոգեւորականները մեզ վախեցնում են Աստուծոյ բանտով, դժոխքով, սատանաների պոզերով (եղջիւր) և յաւիտենական մահով: Այդ ամենը կատարվում են մի յայտնի նախագծով: Նրանք ուզում են խեղդել մեզանում այն ամեն զգացումները, որ կարող կը լինեն արթնացնել մեր մէջ

ինքնաճանաչութեան ոգին: Նրանք լաւ գիտեն, թէ ինչ ահագին անկում եւ ինչ մեծ թշուառութիւն կը սպառնայ իրանց, եթէ գիւղացիները չը լինեն իրանց հիմակայ վիճակում, և հէնց այդ պատճառով էլ նրանք միշտ թշնամիներ են այն մարդկանց, որոնք բարեկամ են եղել ժողովրդին. օրինակ, նրանք միշտ հալածում են վարժապետներին և ատելով ատում են դպրոցականներին: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ այս վերջիններս իրանց բարոյական պարտքն են համարում համակրել ժողովրդին. նրան հասկացնել իր անկման պատճառները. կարեկցում են գիւղացուն և նրան այդ անտանելի վիճակից ազատելու համար միջոցներ են խորհում:

— Մենք տանում ենք ամեն բան, շարունակեց Թաթուր, քիչ աւելի բարձրացնելով իր ձայնը, մերկացնում են մեզ, մենք բողբոջում ենք Աստուծուն, որ պատժէ նրանց. բռնաբարում, անպատուում են մեր աղջիկներին, մեր հարսերին, իսկ մենք լուռ ու մունջ արտասվում ենք և գալոց աշխարհի դատաստանին ենք յանձնում անխիղճ յանցաւորին: Մենք մոռանում ենք մեր իսկական ոյժը, մեր բազուկները, և երբէք էլ չենք մտածում մէկ օր նրանց գործածել: Մենք զէնք ենք տալիս

մեր թշնամիի ձեռքը և յետոյ աղաչում ենք, որ նա մեզ չը խփէ: Այդ պայմանի տակ ի՞նչ յանցանք ունի մեր թշնամին. նա ուրիշ բան չէ անում, եթէ ոչ կուշտ-կուշտ ծիծաղում մեր տըխմարութեան վրայ: Մենք չենք կ'որոշ մեղադրել նրան և իրաւունք էլ չունենք. մենք իսկապէս պէտք է մեղադրենք մեր անձը, որ առանց հետեւանքը մտածելու գէնք ենք տալիս մեր թշնամիին: Ասա՛, Կապեա, ո՞վ է հիմա մեր բուն թըշնամին. մեր հակառակորդը, որ մեր գէնքով մեզ սպանում է, ոչնչացնում և մեր արիւնն է ծծում, թէ մե՞նք, որ յօժար կերպով նրան տվինք այդ գէնքը, նրա համար բացինք մեր երակները, մեր քսակը և նրա առջեւ գլուխ ծռեցինք ամեն պարագաներում: Շիրին-Ալին ասպատակում է մեր երկրում. նա օր ցերեկով մեր գոմէշներից ողջ-ողջ քերթում է մի գոյգ տրեխի կաշի և մի քիչ էլ միս կտրելով, հեռանում: Նա կրակ է տալիս մեր կալերը, մեր ժարագները: Իսկ մենք ի՞նչ ենք անում: Լուռ ու մունջ գիտում ենք այդ ամենը, այս ու այն անձին ենք դիմում, հիբմէթին գանգատ տալիս, որի պատուէրով ու հաշով հէնց դուրս է եկել Շիրին-Ալին: Մենք, երբեք չենք

աշխատում մեր ձեռքով վճռել մեր դատը. . .

Կապեաը լուռ լսում էր. նրա երիտասարդական արիւնը եռում էր, նրանում կատարվում էր մէկ ինչ-որ ներքին յեղաշրջութիւն: Ապրելով ազատ անտառների խորքում, գիւղական ամենահամեստ կեանքով, նրա ուղեղը չէր փտել, նրա միտքը բաց էր և ամեն բանի ընդունակ. նա հիմա Թաթոսի վրայ նայում էր բոլորովին ուրիշ աչքով: Նա այդ նիհար երիտասարդի նւաղ աչքերում տեսնում էր մէկ աւելի փայլուն լոյս, որը կարողացել էր թափանցել գիւղական կեանքի ամենամութ խորշերը. նա մէկ-մէկ կշռում էր նրա խօսքերը և իրաւունք էր տալիս: Նա առջուց էլ լսել էր շատ բաներ իրանց, գիւղացիների, նկատմամբ, բայց այնքան ուշադրութիւն չէր դարձրել որքան այսօր. . .

Իւ Կապեաը ծխում էր իր նոր վառած ծխախոտը, ագահութեամբ կուլ տալիս նրա ծուխը, կարծես խեղդել էր ուզում այն հոգեկան չափազանց յուզումը, որ առաջացել էր Թաթոսի խօսքերից:

Նրանց մօտեցաւ Մինասը, յՈղորմի Աստուած՝ ասաց և նստեց Թաթոսի մօտ: Մինասը գեղե-

ցիկ մի տղամարդ էր, հազիւ 26 տարեկան, միջահասակ. իր սեւ սաթի նման աղեղնաձեւ յօնքերի տակ փայլում էին երկու խոհուն սեւ աչքեր, որոնք միեւնոյն ժամանակ արտայայտում էին վայրենի քաջութիւն ու արհամարհանք:

Նա գիւղի մէջ առաջին երիտասարդն էր, որ շատանգամ յանդգնել էր մերժել աւազակների ծանօթ պահանջները: Նա մի ժամանակ ոստիկան զինւոր էր գրվել քանիկի սանջակում. հիմա թողնելով այդ անպատիւ պաշտօնը, աշխատում էր երկրագործութեամբ:

Նա լաւ ճանաչում էր Թաթուին. սրա խոնարհ բնավորութիւնը, քաղցր խօսքերը և դէպի գիւղացիներն ունեցած սէրն այն աստիճան էին գրաւել Մինասի սիրտը, որ նա հիանում էր, իր բոլոր հոգով սիրում, պաշտում էր վարժապետին: Նրանք շատ անգամ առանձնանում էին մի ապառաժի կամ ծառերի ստուերի տակ. Թաթուսը խօսում էր ոգեւորված կերպով. նրա միակ խօսակցութեան նիւթը լինում էր գիւղացին և նրա գրութիւնը:

— Մենք պէտք է ազատվենք — Մինաս, ապում էր նա մէկ օր, — այս անտանելի դրութիւն

նից: Մեր տնային ներքին կեանքը քանդվել է. մեզ համար և առհասարակ Թիւրքիայի գիւղական ժողովրդի համար սպառնում է անկում: Այդ անկումն արդէն կամաց-կամաց զգացվում է. այժմ մենք ընդհանրապէս խորհում ենք միայն մեր ներկայ վիճակի վրայ, սակայն մենք ունենք և զաւակներ, որոնք պէտք է կազմեն ապագայ սերունդը. մենք մեր անտարբերութեամբ ուրիշ բան չենք կարող կտակել նրանց, եթէ ոչ ծայրայեղ թշուառութիւն, որի մէջ խրված ենք մենք ինքներս այսօր: Մեր մէջ չը կ'այ բարոյական տուժումներն. բռնութիւնը զարերի ընթացքում մեր մէջ մտցրել է անասնային հպատակութիւն և ստորաբարձ ստրկութիւն. մենք կորցրել ենք և մեր մարդկային պատիւը. անբարոյականութիւնն ազատ համարձակ մտնում է մեր սեմից, անպատում է մեր ընտանեկան յարկը, իսկ մենք լուռ ու մուռն՝ քարէ արձանների պէս դիտում ենք նրան և ոչինչ էլ չենք զգում: Պէտք է փրկել մեր պատիւը, պէտք է փրկել մեր ընտանեկան յարկը, պէտք է ամօքել մեր անտեսական ու կենսական ցաւերը, պէտք է փրկել և ապագայ սերունդը: Այս մեծ փրկագործու

238/5

թիւնը պահանջում է եւ մեծ զոհողութիւն: Մեր արիւնը միայն պէտք է մաքրէ մեր անցեալի կեղտը և այդ արեան ճանապարհով մենք պէտք է հասնենք մեր նպատակին. . . .

Մինասը լուռ ահանջ էր դնում, գիտում էր նրա նուազ աչքերը, լափում նրա ամեն-մի խօսքը. . . .

Լյուսր անսնելով կապետին և թաթոսին միասին, նա մօտեցաւ նրանց մէկ ինչ-որ աւետիս տալու. նրա դէմքի վրայ փայլում էր վերին աստիճանի ուրախութիւն և վրէժխնդրութեան հաճոյք:

— Վիտէք ի՛նչ է եղել, ասաց Մինասը. Շիրին-Ալին սպանել է Չափուշին. ձիաւորներն արդէն հետեւակների հետ հալածում են նրան: Իւզ-Բաշի չէրբէզ Մուսան զէնք է ուղարկել գիւղացիներին, որ իրանք էլ հալածեն աւաղակին: Ես արդէն վերցրել եմ այդ զէնքերից մէկը. միւսները վերցրել են մի քանի երիտասարդներ, մէկ հատը միայն պարապ է մնացել. . . . Մեզ հետ պէտք է միանայ Մօլա-Հասանն իր մարդիկներով:

— Մնացած զէնքն էլ ինձ համար կը վեր-

ցընէք, ասաց կապետը, իր խորհրդածութիւններից ուշքի գալով և ուրախութեամբ վեր թռչելով: Մինչեւ որ թիւրք հէքիմէթի բլին չի խփեն, նա չի ուզէնալ զարթնել իր բնից, աւելացրեց նա. — ահա ամբողջ ինն ամիս է, որ այդ չարագործը գիւղացիների գլխին ղալմաղալ է հանում, բայց հէքիմէթ իր տեղիցն էլ չէր շարժւում. հէնց որ նա սպանեց չաոււշին, սրա միտքն է ընկել թէ լեռը հշգըյա (աւաղակ) կայ. . . — Բայց ինչ էլ լինի, նախ՝ պէտք է ջնջել այդ պատիկ բռնապետին — վրայ բերաւ թաթոսը, — որպէս զի յետոյ մեզ համար գործ բացվէ մեծ բռնապետների դէմ. . . .

Չարչամբայից դէպի հարաւ, չորս ժամ հեռաւորութեան վրայ, Եշիլ-Ըրմաքի արեւմտեան եզերքի ցից զառիվերում, իր այս ու այն կողմ ցրած ցանցառ տներով, բարձրանում է Գափու-Գաեա գիւղը: Բնութիւնը նրան շրջապատել է բնական, անմատչելի պտրսպով. ապառաժների մի երկար շարք, գետի ափից սկսելով, բարձրանում

է և կիսաշըջանակ կ'սղմելով մէկ աննշան գոգաւոր, անտառուտ հովտում փակում է գիւղը: Գետն իր խորութեամբ կատարում է հին բերդի խրամատի պաշտօնը: Հարաւային կողմից մի խորը ձոր զատում է նրան Թէքվուրի գիւղերից: Գիւղի դիրքը երթալով բարձրանում է դէպի արեւմուտք և հասնելով ահագին բարձրութեան, ներկայացնում է մի վեժխարի, հրէշային կմախք, որի կողերի սրածայր ոսկորները դուրս են ցըցվում կոնաձեւ բլրակի դագաթից: Նրա վրայ մագլցելով բարձրացել են կաղնիի հսկայ դարաւոր ծառեր և իրանց արմատներով ճանկելով կողի ոսկորների բացվածները, կազմել են անթափանցելի անտառ: Միակ անցքը, որ տալիս է նա ճամբորդներին, կազմում է մի շատ նեղ կիրճ, որը երթալով անդգալի կերպով սեղմվում է և առնում մի կոշտ ու կոպիտ կերպով շինված դրան սեմերի ձեւ: Այդ նեղ անցքի անունով գիւղը կոչվում է Գափու-Գաեա:

Աշնան քամիները փչում էին: Անընդհատ շվալով, նրանք զարնում էին քանիկի անտառոնների հսկայ ծառերին եւ նրանցից խլելով իրանց դալարագեղ զարդը, անկանոն կերպով սփռում

էին չորս կողմ: Քէսթէնէ-Կէռիշին հարաւային խոր ձորից բարձրանում էր մի զինված խումբ, բաղկացած հինգ հրացուց, բոլորն էլ հագած լազի զգեստ, որ տալիս էր նրանց մի վայելուչ ձև: Իրանց բաշըղներին մետաքսապատ ծայրերն աղտոնելէլ էին կարաուշներով (փամփուշտ) ծածկված ուսերի վրայ եւ նրանց քայլերի արագութեան համապատասխան ել եւ էջ էին անում: Նրանք ունէին ուսական բերդան հրացաններ. աջ ձեռքով բռնած ունէին նրա բլրակի տակից, իսկ ձախ ձեռքով նրա փողից եւ բերանը հօրիզօնական ձեւով ուղղել էին դէպի առաջ: Նրանք շտապում էին, անհամբեր դէմքով ու անձոյն: Վայրի կաշաղակները (սագսաղանները) նրանց քայլերի խշրտուկից վախեցած՝ կռա-կռա՝ ձայներով այս ու այն կողմ էին թռչկոտում: Շիրին-Ալին ամենայն զգուշութեամբ առաջնորդում էր իր խմբին: Նրանք գնում էին Գափու-Գաեա և արդէն մօտեցել էին բլրի ցից գագաթին, երբ խորհրդաւոր մի շվոց իսկոյն դամեց նրանց իրանց աեղը: Տասներկու հրացանների փողերից միանգամից դուրս թռան գընդակները եւ վժժալով անցան խմբի գլխի վրա-

յով, ոչ մէկին չը խփելով: Աւազակներն խփոյն նախատեսելով այդ բանը, արդէն փովել էին գետնի վրայ եւ գլորվելով, իւրաքանչիւրն իւրան համար գտել էր վայրկենական պատսպարան: Այսպէս անցան րոպէներ, բայց ոչ որ չէր երեւում: Հրացանների աղմկալից արձագանքը դեռ հազիւ էր սպառնական կերպով լսել լեռների ապառաժուտ կողերում, երբ Շիրին-Ալին մրթմրթաց զսպված կատաղութեամբ:

— Պետեմբուրն է անպատճառ. հէնց այսօր պէտք է նրա հետ վերջացնենք մեր հաշիւը. . . նստալ ես դուրս է եկել իր շապկից: Տեսնենք թէ ինչպէս կը լինի Շիրին-Ալի անցքը կտրել համարձակողի վախճանը: Խիստ ցածր ձայնով նա հրամայում էր, որ գտնված միտն դետնին: Գիւղի անցքի հարաւային եզերքում, ժայռերի գլխին բարձրացած տան ծակերից Մուլա-Հասանն իր վեց ընկերներով դիտում էր աւազակների շարժումը, նրանց դիրքը, բայց մացառները արգելում էին նրան: Նրա ընկերներից մի թիւրք պնդում էր, թէ նրանք մեռած էին եւ փոքրիկ պատուհանից հազիւ գուրս էր հանել իր ճակատը, երբ յանկարծ բերդանի գնդակը տեղն ու տեղը գը-

լորեց նրան:

Աւազակների դիրքն այնքան նպաստաւոր չէր իրանց համար: Հերոսական ճարպիկ շարժվածքները, որ յատուկ է հետիոտն անտառի աւազակին, առժամանակ ծածկել էր նրանց իրանց հակառակորդների աչքից: Մինասը, որ ամրացել էր ժայռերի ծոցում, թզուկ մացառների միջից ներկատեց մի բաշլըխի ծայր եւ երեւակայելով թէ ինչ ուղղութեամբ կարող էր կենալ նրա կրողը, քաշեց բլդակը: Յանկարծ լսվեցաւ մի հսկայի ահուկ մոնչիւնը եւ «հախ, գեւալուր» դառն հոգոցի աղաղակի հետ վերջացաւ Շիրին-Ալի կեանքը. . .

Պապետը նշմարեց փախստական աւազակներից մէկին. նրա գնդակը մտաւ փախչողի մէջքը եւ դուրս պրծնելով կրծքից, գետինը փռեց նրան. . . Անացածները թողնելով իրանց պետի եւ ընկերի դիակներն, անհետացան: Առաւմարտութիւնն իմանալով եղելութիւնը, անմիջապէս զբաւեց աւազակների գէնքերը երկու սպանվածների դիակները գիւղական փայտէ սահմակների վրայ բեռցած՝ հեռացրեց գիւղից:

Եռնային թիւը, լազ, չէրբէզ աւազակ-
ների բոյնը պէտք է փնտուել նոյն իսկ թիւը
կառավարութեան շրջանակում: Այդ պետական
աւազակներն իրանց հաշուով զինելով վայրագ
հերոսներին, ուղարկում են նրանց այս ու այն
կողմ եւ ամեն աննպաստ ու վտանգաւոր հան-
գամանքներում օգնում են նրանց, ազատում
բանտից, շղթաներից եւ նոթից զրկում իրանց
արհեստի: Շիրին-Ալին ունէր իր թեկնածուն.
Բին-Բաշին էլ նրա հօր պաշտպանն էր: Լսե-
լով իր հերոսի մահը եւ իր լեռնային եկամուտ
ների դադարումը, նա սկսաւ ոխակալ սրտով
ծածուկ կերպով շարունակ հետեւել Մինա-
սին . . . :

1890 յուլիս 15-ի Գում-Գափուի Յոյցը
ստրուել էր ամբողջ թիւը կառավարութեան
հիմը: Նրա աչքին այլ ևս հայը հին ստրուկ
հպատակը չէր. նա նշմարել էր նրա ներքին կեան-
քում մի ինքնաճանաչութիւն, նա տեսնում էր
այդ անարգ «գեւալուրին», որ յանդգնում էր

կամաց-կամաց խոյս տալ բնուպետութեան,
ճշող ձեռքից: Նրա համար «Գեւալուրը»
նարձեւ էր մէկ ամենաոխերիմ թշնամի. պէտք
էր ուրեմն ոչնչացնել նրան:

Ա. Պոլսի կենտրոնական կառավարութիւնը
գաղտնի հրահանգ էր ուղարկել գաւառական
վարչութիւններին, որ ամեն կերպ տնթարոյա-
կան միջոցներ ձեռք առնեն՝ հայ տարրը ո-
չնչացնելու համար: Ոստիկան զինւորների թիւը
բազմապատկել էին: Նօթի պաշտօնեաները բայ
էին արել տուրքի հին տոմարները եւ ամեն
կերպով խորգախել էին նրանց, պարտակնա
էին հանել գիւղացիներից շատերին, շինել էին
ապառիկ տուրքերի երկար ցուցակներ եւ յայնձ-
նել էին ոստիկան զինւորներին. բացարձակ հը-
րաման էին տվել, որ չը խնայեն ոչ որին, եւ
ամեն մի փոքր տրտունջ գիւղացիների կողմից
պէտք է նկատվէր իբր քաղաքական մի շար-
ժում: Պագրեհի (մնացորդ տուրք) գանձման
տագնապը տիրում էր նաեւ Գափու-Գաեաում:
Ոստիկանապետը վեց ոստիկան զինւորների հետ
մտել էր գիւղը եւ ամեն բան տակն ու վը-
րայ արել: Սոսկալի էին նրա արարքները: Ա-

Հա մօտակայ ծառի ճիւղերից կախած էին մի տղամարդ, որ բոլորովին մերկացրել էին. նա աղաչում էր, բայց ոչ ոք չէր լսում: Մէկ ուրիշ կողմ մի քանիսին մէջք-մէջքի կապկպելով, գլորել էին աղբի դէզերի վրայ: Գիւղում մնացած տղամարդ, կին, ամենքը խոյս էին տվել անտառների խորքերը: Տների դռները բաց էին գտել ժանդարմները, ներս էին խուժել և կողոպտել, աւերել: Գոմէշների, եղների եւ կովերի բաղմութիւն, իրանց վրայ կրելով գիւղացիների ամբողջ կահ կարասին, սպասում էին բաղաբի ճանապարհի վրայ: Գիւղացիները հեռուից տեսնելով իրանց սպառնացող ապագայի անխուսափելի թշուառութիւնը, կատաղեցան: Նրանք նշմարեցին աւազակ սուլթանի ստորադաս պաշտօնեաներին, որ կողոպտելով ամբողջ գեղը, հեռանում էին: Նրանք զինվեցան ամեն բանով, ինչ որ ձեռքի տակ ընկաւ եւ կատաղած սկսան զիմել դէպի կիրճը: Ոստիկանները տեսնելով երանց ետեւից վազող խուժանին, թողին ամեն ինչ և սկսան փախչել: Նրանք գիւղացիների այդ ընթացքին տվին քաղաքական գոյն: Գափու-Գաեան սպաստամբ հռչակվեցաւ

Աշնան լրացած լուսինը իր լեցուն լոյսով թափանցում էր մինչեւ անտառների ամենամուլ խորքերը: Մօտակայ ձորակի գլխում լսվում էր փոքրիկ վտակի միօրինակ շփշփոցը, որը վայր էր նետվում ահագին բարձր ժայռերից եւ բնական ցնցուղ էր կազմում: Երեսուն զինված կանոնաւոր զօրքեր ձիավարում էին արագ դէպի զառիվերը: Նրանք փաթաթված էին իրանց զինւորական կապտներում: Ծովի բամին կծում էր նրանց դէմքերը: Լուսադէմին նրանք հասան Շիրին Ալիի ընկած տեղը: Բին-Բաշին խորը հաւաչեց և Մուհամմէտի անունը տալով, նզովեց նրա սպանողին: Նրանք անցան նեղ կիրճից: Գափու-Գաեան ննջում էր իր ամենաբաղքը բնով առանց մտածելու, թէ ինչ վտանգ էր սպասում իրան. . . Անցաւ կարճ ժամանակ: Լուսնի լոյսն արդէն սկսել էր տեղի տալ արշալոյսին: Զինւորները չէր համարձակվելով թափանցել տները, իրանց համար ընտրել էին մէկ անառիկ պատսպարան եւ սպասում էին որսի. — Գափու-Գաեան պա-

շարվել էր...

* * *

— Պօղոս, — ձայն տվեց մի պառաւ կին, 25
տարեկան մի երիտասարդի կողեցը խթնելով. —
Պօղոս, երէկ ասում էիր, թէ էգուց էգուն (ա-
ռաւօտը կանուխ) արթնացուր ինձ: Լուսացել է,
որդի. կսլը պիտ էշթօնք (երթանք)...

Պօղոսը փռվել էր մի կտոր խտրի վրայ ա-
ռանց հանվելու: Նա բորեց իր կողը, մի քանի
մեզամ յօրանջեց, ճմուռեց աչքերը եւ Աստու-
ծոյ անունը տալով, վեր թռաւ տեղից, առաւ
զատից քարշ ընկած մաղը ու հեռացաւ: Նա
մտաւ մարագը, մաղը լցրեց յարդով, դիմեց դէ-
զի ախոռ՝ իր գոմշուկին կեր տալու: Հազիւ էր
եռ բաց արել դուռը, երբ մի գնդակ յանկարծ
խրվեց նրա կրծքի տակ, կողում: Պօղոսն դիա-
թաւալ ընկաւ գետին և այլ եւս վեր չը կացաւ...

Օհեքի ձայնը զարթեցրեց գիւղացիներին. նը-
րանք սարսափահար դուրս նետվեցան իրանց տը-
րից և քնթաթախ ցրվեցան մօտակայ ան-
տառների խորքը: Անընդհատ հրացանձգու թիւ-

նը հալածում էր նրանց: Մի քանի ժամ վերջ
ամբողջ գիւղը մերկացած էր, սուլթանի կանո-
նաւոր բաշի բողուգներն ամբողջապէս թալա-
նել էին նրան և խոյս տվել դէպի Չարշամպա:
Բիւն-Բաշին իր վրէժը լուծել էր:

Վիւղական մի փայտաշէն տնակի դրան
առջեւ, մերկ տախտակների վրայ, մէկը միւսի
ետեւից կարգով նստոտել էին տղամարդիկնե-
րի մի մեծ բազմութիւն: Նրանք լուռ էին:
Տախտակամածի վրայ փալասի կտորների մէջ
պառկել էր մի տղամարդ, հազիւ 27 տարե-
րեկան. նրա ամբողջ զգեստը կարմիր գոյն էր
առել, իր կողի պատառվածքից նշմարվում էր
արիւնի պաղած փրփուրների տակ մի մեծ բաց-
վածք: Մարթինի գնդակը փշրել էր կողի ոս-
կորներն եւ դուրս ցցել: Տաճկական բռնու-
թիւնն իր ամենավայրագ ոգով պատկերանում
էր այդ լուռ սգաւոր բազմութեան աչքին:
Նրանք երբեմն-երբեմն հառաչում, հեկեկում
էին եւ զգուշութեամբ սրբում իրանց աչքե-

քի դառն արտասուքը: Տխրութիւնն այլափո-
խել էր նրանց դէմքերը. սարսափը եւ բար-
կութիւնը միախառնվելով, պատկերանում էին
նրանց իւրաքանչիւրի վրայ: Պամված նրանք
մնացել էին իրանց տեղերում եւ մինչեւ իսկ
մի փոքրիկ շարժում անելու զգուշանում էին:
Նրանք չէին ուզում վերգովել մի յաւիտենա-
կան քուն, որով քնած էր Պօղոսը մահւան գրը-
կում: Մինասը նստել էր Պօղոսի գլխի մօտ.
նրա աչքերը յառված մնացել էին իր հա-
րազատ եղբոր խոր վէրքի վրայ: Մերթ ընդ
մերթ նրա հայեացքը կաշկնում էր բռնու-
թեան անմեղ զոհի գունատ դէմքի վրայ, որի
պաղած արիւնանների շթունքները կարծես ա-
ղերսում էին իր հարազատ եղբորը եւ մըմնջում
նրան վրէժ առնել: Մինասը կարծես լսում
էր այդ խորհրդաւոր ձայնը գերեզմանի եզեր-
քից եւ սարսուռւմ. նրա ջիղերը լարվում էին,
սիրտը կտրատվում եւ արագ բաբախում. մէկ
ինչ որ ներքին տագնապ տանջում, խեղդում
էր նրան. նա ուզում էր արտասվել, սակայն
ծայրայեղ տրտմութիւնը չորացրել էր նրա
աչքերի աղբիւրը. նրանում արթնացել էր վրէժ-

խեղրութեան ոգին. . . Եւ այդտեղ, այդ դիա-
կի դիւին նա երգվեցաւ իր եղբօր արիւնով.
Գործադրել իր դիտաւորութիւնը: Ապա ոտքի
ելաւ եւ սկսաւ հեռանալ, տխուր, լեցուն
սրտով: Մէկ երկու անգամ շրջվեցաւ նայելու
իր եղբօր դիակը. երկու աչքեր, լիաբաց ու
արիւնացօղ, կարծես հետեւում էին նրան: Մի-
նասը կանգ առաւ, նա խիստ յուզման մէջ
էր: Արիւնոտած աչքերը անախճարթ դի-
տում էին նրան՝ պաղ, մարած ու անշարժ մի
նայուածքով: Մինասի մարմինը ցնցվեց յան-
կարծ. . . ապա մի քանի կաթիլ արցունք ծա-
նըր կերպով գլորվեցան նրա այտերի վրայ. . .
Դիակի աչքերը շարունակում էին նրան դի-
տել. . . Եւնկարծ նա վեր թռաւ, վազեց դէպ
ի դիակը, համբուրեց նրա բաց ճակատից եւ
իր երկու ափի մէջ սեղմելով իր գլուխը, շրջ-
վեցաւ մէկից եւ անհետացաւ. . .

Անցել էր տասն օր. երեք անձերից բաղ-
կացած ասպատակների մի խումբ ահ ու սար-

սափ էր գցել ջանիկի կառավարութեան ոգով
նախ ուժ: Դա Մինասն էր իր ընկերներով:

ՎԵՐԶ:

ՄՄ Հայագիտական գրադարան

MAL021395

23815